

Şadapıt Ünvanı Hakkında

Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ
Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü / Türkiye

Öz: "Şadapıt" terimi iki ayrı kelimedenden teşekkül etmiştir ve bunlardan birisi olan "şad", her ne kadar yabancı kökenliyse de, "apa" binlerce yıllık Türkçe bir sözdür. Dolayısıyla bazı meseleler yeterince incelenmeden, birilerinin yaptığı gibi, hemen Türk muhitinin dışında aranmamalıdır. Şadapıtlık veya Şad-apalık belgelerden de görüleceği üzere, Türk devlet teşkilatının bir unsuru ve kültürünün de bir parçasıdır.

Anahtar Sözcükler: Şad, Şadapıt, Türk Kültürü.

Abstract: The term "Şadapıt" is composed of two different word. Although the term "şad" is a coined foreign word, "apa" is a Turkish word dating back to thousands of years. Thus, without having a through knowledge of the issues one cannot look for sources other than Turkish civilization. "Şadapıtlık" or "Şad-apalık" as it will be seen, is one of the important elements of Turkish state organization let alone being an important part of Turkish culture.

Keywords: Şad, Şadapıt, Turkish Culture.

Eski Türk tarihi ve kültürünün araştırılmasında başta gelen kaynaklarımız Kök Türkçe yazılı abidelerdir. Burada İslamiyet öncesi Türk tarihini ve özellikle de Kök Türk dönemini ayrıntılı bir şekilde görmek mümkün olmakla beraber, Türk kültürünün bütün unsurları hususunda da bilgi sahibi olabiliriz.

Kök Türk harfleriyle yazılmış belgelerden siyasi-idari ve askerî unvanlar ile terimlerin aydınlanmasında da faydalanıyoruz. Bu yazılarda geçen ve menşei konusundaki tartışmaların henüz sona ermediği bir unvan da "şadapıt"tır (TıpDs). Ancak bunun kökeni ve anlamıyla alakalı münakaşalara geçmeden evvel bu askerî ve idari terimin hangi Türkçe kaynaklarda zikredildiğine bakmamız yerinde olur. Bu unvan Kök Türklerin ilk, yani kuruluş dönemine ait olan *Bugut Yazıtının*¹ ikinci satırında,² *Köl Tigin ve Bilge Kagan* kitabelerinde³ kaydedilmiştir. Adı geçen kaynaklarda bu un-

van diğer bazı sanlarla birlikte anılmaktadır ki; her üçünde de kagana ve dolayısıyla devlete bağlılığını bildiren önemli beylerin adlarının sayılması vesilesiyle zikrediliyor. Aynı zamanda, şadapıtın hiyerarşik düzen veya sosyal yapıdaki derecesinin de kimden önce, kimden sonra olduğu belirlenmiş durumdadır. Yazılardan çıkan neticeye bakacak olursak; şadapıtlık ya da şadapıtlar, tarkanlardan önce geliyor. Ama bir hususu da gözden kaçırmamak gerekir, o da; şadapıtların ve tarkanların başında bir "apa tarkan", yani ordu komutanı, bir nevi baş kumandan yer alıyor.⁴ Belki şadapıtlar ona bağlıydılar. Bir ikinci mevzu da; şadapıtların ve tarkanların konumları anlatılırken, *Köl Tigin ve Bilge Kagan* yazıtlarında, şadapıtların yerinin sağda (güney), tarkanların mevkisinin solda (kuzey) olduğu ortaya çıkıyor. İşin doğrusu buradaki "birkiye" ve "yırıya" tabirleri coğrafi bir durumu mu veyahut da kurultayda (yani mecliste) bu şahısların oturdukları yeri

mi (Türk sosyal ve idari yapısındaki "örün-ülüş meselesi) ifade ediyor, bunu kesinlikle ayırt edebileceğimizi sanmıyoruz. Fakat bir ihtimal, şadapıtların vazifeli olduğu bölgeler kastediliyor olabilir, buna da dikkat çekmek istiyoruz

Bugün "şadapıt" unvanı üzerine yapılan çok ciddi ve fevruatlı bir çalışmadan söz etmek mümkündür ki; o da, A.Bombacı'nın 1976 senesinde yayınlanan makalesidir.⁵ Bombacı, Klyaştorıy'ın kendisine gönderdiği Bugut ile alakalı makalesinden ve Clauson'un sunduğu bir yazıdan yola çıkarak bu çalışmayı kaleme almıştır. O, şadapıt unvanının Kök Türkçe yazıtlarda geçtiği yerleri belirtiyor ve Radloff, Malov, Györffy, Kotwicz, Clauson, Doerfer, Humbach, Henning vs. gibi araştırmacıların bu konudaki görüşlerini ve tekrarlarını da incelemesinde belirtiyor. Bütün bu araştırmalarda, genellikle şadapıt kelimesi "şad" unvanıyla ilişkilendiriliyor ve Kök Türkçe yazıtlarda bir askerî-idari unvan olarak gözükken şadapıt, farsça bir kökene dayanıyor. Kendisi de aşağı-yukarı bu görüşte olup; Türklerdeki onlu sistemle alakalı bir kurumun İran'dan alınmış ismi olarak, yorumda bulunuyor. Gerçekten "şad" ve "şadapıt" kelimesi yabancı bir dilden alınmış olabilir; ama özellikle ecnebi araştırmacılar ve onların tesirinde kalan bazı Türk ilim adamlarının da, Türklere ait bütün kültür unsurlarını bir farklı menş'e dayandırma eğilimi bulunduğunu da göz-ardı etmemek gerekir.

A. Bombacı'nın bu yaklaşımıyla beraber, şadapıt konusunda fikir beyan eden birkaç kişinin görüşüne daha müracaat edecek olursak; Klyaştorıy-Livşiç, makalelerinde yaptıkları açıklamada "şadapıt"ın şad ile bağlantısına dikkat çekiyorlar, ama kesin bir sonuca varmıyorlar.⁶ Gabain kelimeyi farsçadaki "şad" ve "pati"den getiriyor; "asilzadeliliğin yüksek bir sınıfı" diyor.⁷ Clauson da, "şad" ve "apıt"ın birleşmesinden meydana geldiğini ve muhtemelen şadın maiyeti olarak ele alıyor.⁸ Yabancı araştırmacılar, bu gibi konularda devamlı birbirlerinden atıflarda bulunurlar, ancak şadapıt hususunda bir Türk olan B. Ögel'in fik-

rini maalesef görmezlikten gelmişlerdir. Ögel'e göre şadapıtlar; Köl İç Çor, Apa Tarkan gibi komutanlara bağlı şadlardır, yani garnizon komutanlarıdır.⁹ Kelimenin menşeinin nerden geldiği bir yana, şimdiye kadar manası hakkında B. Ögel'den daha mantıklı bir yaklaşımda olanına rastlamadığımızı da söylemek isteriz.

Unvanın ortaya çıkışı konusunda da en tutarlı iddia Gy. Györffy'nin görüşüdür ki,¹⁰ biz de onun gibi iki ayrı kelimedenden türemiş olduğu taraftarız; onlar da "şad" ve "apa" dır. Fakat mana olarak, "şadapıt"ı illaki ikiye parçalayarak "şad" ve "apalar" diye düşünmeden, pekala şad-apa; yani "büyük şadlar"ın çoğulu şeklinde anlamak da mümkündür,¹¹ ki burada zaten eski Türkçe ve Mogolcada çoğul ekidir.

Bu sanın yazıtlarda ne vesileyle geçtiği meselesine gelecek olursak; önceden de belirttiğimiz üzere, kelime üç kitabede zikrediliyor. Bunlardan Bugut Yazıtının diğerlerinden daha eski olduğunu bilmekteyiz. Adı geçen belgede Mo-kan Kagan'ın ölümünden sonra, belki de kısa bir müddet devletin başında görülen Mahan Tigin'in hanlığının onaylanması esnasında şadapıtların, tarkanların, kurkapınların ve sengünlerin ona destek vermesi sebebiyle anılıyor. Köl Tigin ve Bilge Kagan kitabelerinde ise, şadapıt unvanı Bilge Kagan'ın başa geçmesi olayı ve sonrasında ona gelip, bağlılığını bildirenler sayılırken isimleri söyleniyor.¹² Dolayısıyla şadapıtlar (şad-apa) devletin askerî gücünü elinde bulunduran kesimin arasında yer alıyor. Buradan çıkan bir sonuçta; tahta çıkış törenlerinde (cülus) protokolü oluşturanlardan, bir bölümdür.

Şimdi Türk devlet yapısı hususunda bir izahata bulunalım. Malum olduğu üzere Türk devleti gökten yere doğru uzanan bir hiyerarşik düzen halinde var olmuştur. Bu bakımdan gökte herşeyin sahibi, yeri-göğü yaratan, kaganlık "kutu"nu veren, iyileri mükafatlandıran, kötülere de cezalandıran, Türk milletini koruyup, gözeten bir Tanrı vardır. Mesela, Bunun ile İstemi'yi Tanrı tahta çıkarırken, Türk milleti yok olmasın diye, İl-teriş ile İl-Bilge Katun'u

